

čemu, nažalost, u intervjuima nema značajnih refleksija. Istina, na kraju knjige nalazi se biografija koja pokriva i „sarajevske dane“ istoričara i političara, ali nepotpisana i bez navođenja izvora i samim tim nepouzdana.

Sve navedene fragmente knjige *Pečat Milorada Ekmečića* treba posmatrati kao značajan uvid u lik i delo autora. Dalji razvoj historiografije svakako će voditi ka premeravanju i kritici predašnjih velikana, među kojima se zasigurno nalazi i Milorad Ekmečić, a ovakvo delo treba sagledati pre svega kao značajan istorijski izvor za to istraživanje. Sam autor na pitanje kako vidi budućnost svoje knjige (*Dugo kretanje između klanja i oranja: istorija Srba u novom veku 1492–1992*) navodi da očekuje sudbinu koju deli svako naučno ostvarenje – njeno prevazilaženje. Za dublje razumevanje njenog autora knjiga *Pečat Milorada Ekmečića* je nezaobilazna literatura.

Nikola Mijatov

Тома Миленковић, ПОЛИТИЧКА ЕМИГРАЦИЈА ИЗ БУГАРСКЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1923–1944, Београд, Институт за савремену историју, 2018, 510.

Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS/Jugoslaviji posle 1923. predstavlja samo jednu od niza nedovoljno istraženih tema u jugoslovensko-bugarskim odnosima. Nastala kao posledica dva krupna događaja u bugarskoj istoriji: devetojanskog prevrata i septembarskog ustanka 1923, ova emigracija je igrala važnu ulogu u odnosima dveju kraljevina. Upravo knjiga Tome Milenkovića *Politička emigracija iz Bugarske u Jugoslaviji 1923–1944* pokušava da rasvetli malo poznate činjenice iz života emigranata, njihovog broja, ideološke opredeljenosti, delovanja, međusobnih sukoba itd. Sam autor, međutim, u predgovoru navodi da knjiga „nije kompletna“, što objašnjava nedostatkom prvorazrednih jugoslovenskih izvora, kao i nemogućnošću korišćenja građe bugarske i britanske provenijencije u svoje vreme (osamdesetih godina 20. veka).

Knjiga se sastoji od predgovora, „uvodnih objašnjenja“, 15 hronološko-tematskih celina i pogovora. U uvodnim izlaganjima, Milenković najpre objašnjava termin „politička emigracija“ praveći razliku između „ekonomske emigracije“ iz Bugarske (sezonski radnici, posebno baštovani) koja je takođe postojala u međuratnom periodu. Zatim daje kratku predistoriju

političke emigracije osvrćući se na često prebegavanje Srba i Bugara, s jedne na drugu stranu, tokom turbulentnih godina 19. veka. Posebno naglašava povezanost i prijateljske odnose srpskih i bugarskih socijalističkih pokreta i pomoć bugarskih „tesnih“ socijalista i zemljoradnika ukazanu srpskom narodu i zarobljenicima tokom Prvog svetskog rata, što će imati uticaja na kasnije držanje srpskog stanovništva prema bugarskoj emigraciji.

Pučem od 9. juna 1923. i dolaskom bugarskih emigranata u Kraljevinu SHS autor se bavi u prvom poglavlju pod naslovom „Devetojanski prevrat u Bugarskoj 1923. i pristizanje prvih političkih izbeglica u Srbiju“. Zbacivanjem zemljoradničke vlade Aleksandra Stambolijskog na vlast u Bugarskoj dolaze protivnici sporazuma sa Jugoslavijom, na čelu sa Aleksandrom Cankovim, čime počinje progon i terorisanje pristalica Bugarskog zemljoradničkog narodnog saveza (BZNS). To je izazvalo prebacivanje izvesnog broja ljudi u Kraljevinu SHS. Milenković ističe da je sačuvano „izuzetno malo podataka“ o dolasku izbeglica u Jugoslaviju, njihovom razmeštaju i delovanju. Međutim, ono što je sigurno jeste gostoprimstvo na koje su te izbeglice naišle kod srpskog stanovništva. Autor navodi da bi broj prebega bio još veći da su mogli da naslute kako bi bili dočekani i zaključuje da je javnost bila relativno dobro obavешtena o tome šta predstavljaju ljudi koji su preuzeli vlast u Bugarskoj, a ko su izbeglice. Nakon dolaska u Kraljevinu SHS, najveći broj zemljoradnika (autor pretpostavlja da ih je u ovom talasu stiglo oko stotinu) smešten je u Nišu i drugim pograničnim gradovima, dok su pojedine grupe razmeštene u Beogradu i Požarevcu.

Sledeće poglavlje bavi se septembarskim ustankom 1923. godine. Tokom prevrata juna meseca Bugarska komunistička partija (BKP) ostala je pasivna uz izgovor o nemešanju u sukob gradske i seoske buržoazije. Međutim, na podsticaj Kominterne, koja je smatrala da je BKP tada napravila „sudbonosnu grešku“, otpočela je sa pripremama za ustanak protiv Cankovljeve vlade. Prve oružane akcije započele su 13. septembra. Milenković iznosi podatke i o spremnosti emigracije u Jugoslaviji da se uključi u ustanak, kao i o umešanosti jugoslovenskih vlasti. Dalje opisuje dolazak novih grupa izbeglica nakon gušenja ustanka i zaključuje da do sada nije utvrđeno koliko je izbeglica ukupno prešlo u Jugoslaviju, jer su pojedinci prelazili granicu sve do 1941. godine. Iznosi, međutim,

pretpostavku da se broj izbeglica u periodu od septembra do kraja 1923. kretao oko 2.000.

U narednim poglavljima („Prihvatanje emigranata u Jugoslaviji i njihov početni razmeštaj“, „Borba za materijalno zbrinjavanje emigranata iz Bugarske“, „Bavljenje Vasilja Kolarova i Georgi Dimitrova u Nišu“, „Organizacije bugarskih emigranata u Jugoslaviji“, „Ostale aktivnosti bugarskih emigranata prvih godina u izbeglištvu“, „Nastojanje da se stvori jedinstveni front bugarskih radnika i seljaka“, „Pripremanje novog oružanog ustanka u Bugarskoj 1924–1925“) autor analizira strukturu i položaj bugarske političke emigracije, kako pristalica BZNS-a tako i BKP-a. Detaljno opisuje smeštajne prilike, zapošljavanje emigranata širom Kraljevine (procenjuje da je do sredine 1925. zaposleno 75% emigranata), kao i njihovo materijalno pomaganje. Posebno se osvrće na političko organizovanje i delovanje emigranata. Cankovljeva vlada u Bugarskoj progonila je i zemljoradnike i komuniste. To je navelo ova dva pokreta da, iako međusobno suprotstavljena, pokušaju da ujedine svoje snage i zajednički se bore za njeno zbacivanje. Mada je među predstavnicima obe stranke dogovorena izvesna saradnja, na terenu se to slabo pokazivalo, posebno jer je u redovima zemljoradnika bilo protivnika saradnje sa komunistima. S druge strane, preostali članovi BZNS-a i BKP-a u Bugarskoj udruživali su se i zajedno učestvovali na izborima. U periodu 1923–1925. među bugarskom emigracijom su vođeni razgovori i vršene opsežne pripreme za novi oružani ustanak u Bugarskoj. Autor ističe da je sačuvano više podataka o aktivnostima komunista po tom pitanju (organizacija tajnih kanala preko jugoslovensko-bugarske granice, vojni kurs u Nišu, raspored komunista po bugarskim okruzima itd.), nego zemljoradnika. Takođe navodi i pomoć jugoslovenskih vlasti u vidu primopredaje i transporta oružja u Bugarsku, koje je, međutim, bilo namenjeno isključivo „čistim zemljoradnicima“.

Godine 1925. odnos jugoslovenske vlade prema emigrantima počinje da se menja. Uzroci tome ležali su u unutrašnjim sukobima među zemljoradnicima (sukobi za ili protiv saradnje sa komunistima, kao i međusobni sukobi prvaka BZNS-a Todorova i Obova s jedne i Stojanova i Atanasova s druge strane – ovome je posvećeno poglavlje „Unutrašnji sukobi i rasep u bugarskoj političkoj emigraciji u Jugoslaviji“), „Gođečkom incidentu“ februara 1925. i „prepucavanjima“ sa bugarskom vladom oko umešanosti

Kraljevine SHS u atentat na kralja Borisa u Sofiji. Pored toga, kako Milenković piše u narednom poglavlju „Novi razmeštaj bugarskih emigranata i borba za njihovu egzistenciju“, jugoslovenska vlada je uvidela da je mogućnost zbacivanja vlade Aleksandra Cankova pala na minimum i da od dejstva emigranata počinje da trpi političku štetu. Time dolazi do preduzimanja radikalnih mera, izmeštanja emigranata sa bugarske granice i oduzimanja njihovog oružja. U Gornji Milanovac su preseljeni komunisti i levo orijentisani zemljoradnici, dok su desni zemljoradnici smešteni u Požarevac i u mesta po Vojvodini. Već 1926. izdato je naređenje o slobodnom kretanju što je rezultiralo njihovim razbijanjem po celoj Jugoslaviji.

Milenković dalje u poglavljima „Osipanje emigracije“ i „Amnestija bugarskih političkih emigranata 1931–1933, njihov povratak u Bugarsku i veze sa Jugoslavijom“ dosta pažnje posvećuje analiziranju stanja u Bugarskoj i pitanju amnestije emigranata. Takođe, prati i talas odlaska iz Jugoslavije velikog broja emigranata, kako u SSSR, tako i u Bugarsku i ostale evropske zemlje. Posebno ističe držanje zemljoradničkih ministara koji su nakon izbora 1931. ušli u vladu Aleksandra Malinova i potom radili na sprečavanju amnestije glavnih emigrantskih vođa BZNS-a iz straha od pada u drugi plan. O tome koliki je rasep vladao kod zemljoradnika svedoči podatak da je postojalo pet samostalnih i dve polusamostalne zemljoradničke organizacije.

Poslednja dva poglavlja u knjizi („Vreme zatišja“ i „Poslednja uloga“) bave se sudbinom emigranata tokom 30-ih godina. Prema autorovom mišljenju, nakon pomenutog talasa napuštanja Jugoslavije, u njoj je ostalo svega nekoliko stotina emigranata, razbijenih u više grupacija što onemogućava dobijanje tačnog broja. Na to svakako utiče i nedostatak izvora za izučavanje položaja emigracije u ovom periodu. Delovanju pukovnika Damjana Velčeva i Koste Todorova, kao i interesovanju Britanaca za zemljoradničku emigraciju u Jugoslaviji posvećeni su poslednji delovi knjige. Jedan od interesantnijih delova svakako predstavlja organizovanje bugarske emigracije za vršenje diverzija u Bugarskoj, njihovo upućivanje ka bugarskoj granici 5. aprila 1941. i sudar sa nemačkim jedinicama nakon napada na Jugoslaviju, čime je završena „poslednja uloga“ bugarske političke emigracije.

U Pogovoru, umesto zaključka, a u vidu još jednog poglavlja, autor izlaže delovanje preostalih delova bugarske emigracije u Jugoslaviji

tokom okupacije, veze zemljoradnika sa četničkim i komunistima sa partizanskim pokretom, kao i njihove sudbine nakon završetka Drugog svetskog rata.

Knjiga Tome Milenkovića *Politička emigracija iz Bugarske u Jugoslaviji 1923–1944* predstavlja važan iskorak u proučavanju ove do sada malo poznate tematike. Autor je u ovom delu izložio svoja istraživanja, sprovedena kako u arhivima tako i na terenu (sećanja prikupljena u mestima nekadašnjeg boravka bugarskih emigranata daju važan doprinos studiji). Mišljenja smo, međutim, da je Milenković svoja izlaganja mogao drugačije da koncipira. Pre svega, tekst karakteriše preopširnost, čemu doprinosi i izvesno ponavljanje pojedinih delova, što dosta utiče na čitljivost knjige. Takođe, struktura od 15 poglavlja (16 ukoliko računamo i pogovor) mogla je da se svede na manji broj sa navedenim poglavljima kao potpoglavljima, jer istih nema u tekstu. Ipak, ove primedbe stavljamo u drugi plan, imajući u vidu da je ovo poslednja autorova knjiga i koliko se posvetio njenom završavanju. Milenkovićev dugogodišnji rad na ovoj problematici daje posebnu vrednost delu, čineći ga nezaobilaznom literaturom i osnovom za dalje proučavanje bugarske političke emigracije u Jugoslaviji.

Miloš Žikić

Коста Николић, ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ: 1989–1992. Књига прва: „СВИ СРБИ У ЈЕДНОЈ ДРЖАВИ“, Београд, Службени гласник, 2018, 530.

Kosta Nikolić spada u red najaktivnijih srpskih istoričara srednje generacije. Do sada je objavio 30 monografija, 12 monografski priređenih knjiga istorijskih izvora, preko 130 naučnih članaka i drugih radova. Brojne teme koje zaokupljaju Nikolićevu pažnju mogu se svrstati u tri kruga. Prvi se odnosi na istoriju komunizma, komunistima i problem kulta ličnosti tokom trajanja Jugoslavije, drugi je vezan za vojnu, političku i društvenu istoriju srpskog naroda tokom Drugog svetskog rata, a treći za raspad Jugoslavije.

Prvi tom trilogije *Jugoslavija, poslednji dani: 1989–1992* pod nazivom „Svi Srbi u jednoj državi“ nije i prvi Nikolićev rad koji se bavi raspadom SFRJ. U pitanju je samo nastavak već dobro utemeljenog istraživanja iz kojeg je nastalo nekoliko monografija, zbornika

arhivske građe i desetina naučnih članaka. Iako je raspad Jugoslavije nesumnjivo najvažniji istorijski događaj s kraja 20. veka u čitavom regionu, nezaobilazan i u globalnim okvirima, malo je srpskih istoričara koji se bave ovom temom. Do sada su se raspadom Jugoslavije u Srbiji uglavnom bavili politikolozi, sociolozi, antropolozi, pravnici, novinari kao i sami učesnici događaja. Zapravo, Nikolićeva knjiga je za sada prva ozbiljna monografija u srpskoj historiografiji posvećena ovoj temi.

Knjiga je podeljena na pet većih celina. „Predgovor“ (7–16) govori o teorijsko-metodološkim problemima istraživanja, dosadašnjoj literaturi i izvornoj građi. Nikolić se ne priklanja nijednoj od mnogih teorija vezanih za nacionalne identitete i etničke sukobe, kao podlozi za objašnjenje neminovnosti „sudbinskog“ nestanka Jugoslavija. Autor kao osnovu za svoje stavove koristi postojeće teorije etničkih rivaliteta, distanci, stvaranja identiteta, ali se u osnovi okreće pozitivističkoj rekonstrukciji stvarnih istorijskih događaja i delovanju najvažnijih aktera, kako bi se utvrdilo „šta se zapravo zbilo“ tokom nestanka Jugoslavije. Nije izbegnut ni osvrt na činjenicu kako je ugao iz koga se posmatraju događaji do sada bio i odlučujući u njihovom ocenjivanju. Pored toga i postojeća literatura, često sa oprečnim stavovima, predrasudama i iskrivljenim tumačenjima, predstavlja veliko opterećenje za proučavanje nestanka Jugoslavije, jer se stvara utisak da je objektivnost nemoguća. Dosadašnje preovlađujuće „srbocentrično“ stanovište u literaturi (naročito stranjoj), dominantan faktor u ratnom raspletu jugoslovenske krize pronalazi u Srbiji i Slobodanu Miloševiću, što je po Nikoliću pojednostavljeno tumačenje („laka meta“). Po pravilu u pitanju je svojevrsan politički narativ, teorijski i empirijski neodrživ. No, Nikolićeva knjiga nije zamišljena kao „odbrana“ politike Srbije (neka vrsta tugaljive samoviktimizacije), već njeno objašnjenje i tumačenje u kontekstu delovanja drugih aktera jugoslovenske krize.

Zato se Kosta Nikolić okrenuo istraživanju, analizi i tumačenju ogromne izvorne građe koja se nalazi u bazi „Međunarodnog krivičnog suda za gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na teritoriji bivše Jugoslavije“ (Tribunal u Hagu). Baza podataka sadrži više stotina hiljada spisa sa više miliona stranica dokumenata koji su istorijski izvori prvog reda. Nisu u pitanju samo presude i transkripti toka suđenja, već ogroman dokazni